

*Jurgen De Wispelaere*¹

Een liberale weg naar het nationalisme?

‘The world is full of foreigners. Most of them are strangers to me, and I have every reason to doubt that most of them have ever given me a thought. Is there some reason why I should give them a thought?’

Henry Shue

1. Kan het nationalisme worden ingeperkt?

Het nationalisme staat vandaag prominent op de nationale en internationale politieke agenda.² Een groot aantal nationale bewegingen, elk met hun eigen pakket aan politieke eisen, doken recent (opnieuw) op. Sinds 1989 plaatste een explosieve reeks van gebeurtenissen het belang van naties en nationale identiteiten opnieuw op de voorgrond. De plotse ontbinding van de Sovjet-Unie, het uiteenvallen van Joegoslavië, de vereniging van Duitsland en de opkomst van nationalistische eisen van onder meer Catalanen, Basken, Koerden en Vlamingen, bewijzen dat het nationalisme nog steeds een belangrijke bron van politieke mobilisatie vormt. In de woorden van een politiek waarnemer blijft het nationalisme ‘so far the most potent principle of legitimacy in the modern world’. (O’Leary, 1988: 40) Daarnaast zijn er de vele afschrikwekkende voorbeelden van losgeslagen nationalisme;

Jurgen De Wispelaere

denken we maar aan de ellende in Rwanda en Burundi, Noord-Ierland, het Midden-Oosten of Oost-Timor.³

Tegelijkertijd zijn de condities waaronder nationalistische bewegingen optreden ingrijpend veranderd. Na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie kunnen we niet langer de illusie koesteren dat homogene en leefbare natiestaten mogelijk zijn (Tamir, 1993: 3). De meeste staten bestaan vandaag uit verschillende naties – die elk op hun beurt verschillende culturele (minderheids)groepen omvatten – die met elkaar strijd voeren omtrent de toegang tot of de hegemonie over culturele, politieke en economische hulpbronnen. In die context lijkt het traditionele nationalistische principe, dat stelt dat politieke en nationale eenheden congruent moeten zijn, nog het meest op een echo uit een ver en niet langer relevant verleden (Gellner, 1983).

Het nationalisme geeft vandaag aanleiding tot twee politieke en morele bezorgdheden. Vooreerst is er de blijvende bekommerning dat nationalisme het gebruik van geweld faciliteert. In het bijzonder in Europa fungeert de herinnering aan de wreedheden die plaatsvonden in Bosnië en Kosovo – de executies, verkrachtingen, martelingen, deportaties en de blinde bombardementen op burgers – als een blijvende waarschuwing voor de ontsporingen waartoe nationalisme kan leiden. Maar die gewelddadige excessen, die trouwens ook door veel nationalistes worden veroordeeld, vormen niet het enige onderwerp van morele bezorgdheid. Er is ook het algemene *exclusivistische* en *partijdige* karakter van het nationalisme. Nationalisten verdedigen de stelling dat het moreel *verdedigbaar* is – en in bepaalde gevallen zelfs moreel *vereist* – dat staten de specifieke materiële en culturele belangen van de nationale groepen of naties die zich binnen hun territoria bevinden behartigen en verdedigen. Die stelling berust op de gedachte dat het behoren tot een specifieke natie een bijzondere morele betekenis heeft (McMahan, 1997: 108). Die gedachte is evenwel omstreden en zelfs wanneer ze in principe zou worden

Een liberale weg naar het nationalisme?

aanvaard, dient ze nog altijd te worden aangevuld met het besef dat er ook 'grenzen' zijn aan de legitimiteit van nationalistische eisen.⁴

Een van de cruciale uitdagingen voor de nationalistische politieke theorie bestaat er dan ook in een nationalisme te ontwerpen dat enerzijds toelaat de betekenis van cultuur en de rol van naties in moderne samenlevingen naar waarde te schatten en anderzijds tegelijkertijd in staat is begrip en respect op te brengen voor de rechten en de autonomie van individuen. We hebben met andere woorden nood aan een stel ethische en politieke principes dat ons kan helpen in de moeilijke taak het nationalisme binnen aanvaardbare perken te houden (Hechter, 2000). Tegenwoordig wordt het liberaal-nationalisme vaak naar voren geschoven als oplossing voor dit probleem. Door het nationalisme aan te vullen met nadrukkelijk liberale principes zou het mogelijk zijn te vermijden dat het afglijdt tot tribale en onmenselijke vormen van collectief egoïsme. In dit hoofdstuk zal ik kort die 'liberale weg naar het nationalisme' beschrijven en kritisch evalueren.

2. De opmars van de cultuur in de politieke filosofie

Vooraleer een aantal meer substantiële argumenten te bespreken, wil ik eerst even stilstaan bij de opmars van het nationalisme in de politieke filosofie. Slechts zeer recent hebben sociale theoretici en politieke filosofen ernstig werk gemaakt van het *theoretiseren* van het nationalisme (Beiner, 1999; zie ook Tamir, 1996). Kenmerkend voor de afgelopen eeuwen is de afwezigheid van enig belangrijk theoretisch werk omtrent nationalisme. Bernard Yack formuleert het als volgt: 'There are no great theoretical texts outlining and defending nationalism. No Marx, no Mill, no Machiavelli. Only minor texts by first rate thinkers, like, Fichte, or major

Jurgen De Wispelaere

texts by second rate thinkers, like Mazzini.' (geciteerd in Beiner, 1999: 2). De hedendaagse sociale en politieke theorie is er vandaag weliswaar van overtuigd dat nationalisme meer is dan, zoals sir Karl Popper het ooit formuleerde, een irrationeel overblijfsel van onze tribale instincten.⁵ Het blijft echter een feit dat tot de jaren tachtig culturele en meer in het bijzonder nationalistische politieke argumenten grotendeels verwaarloosd werden in de actuele politieke filosofie.

De hedendaagse politieke filosofie begint in 1971 met John Rawls' *A Theory of Justice*. Rawls' theorie van rechtvaardigheid-als-bilijkheid steunt op een bepaalde visie op de liberale samenleving.⁶ Centraal daarin staat het waardenindividualisme – de overtuiging dat individuen de primaire dragers zijn van morele waarden en van morele en juridische rechten, waarbij collectieve entiteiten hun waarde ontleen aan de bijdrage die ze leveren tot het leven van individuen. Een tweede principe, *ethisch pluralisme*, belichaamt de gedachte dat verschillende opvattingen van het goede leven even nastrevenswaardig kunnen zijn en dat individuen autonoom moeten kunnen beslissen de door hen gewenste vorm ervan na te streven. Ronald Dworkin vertaalde dit principe tot de eis dat alle individuen met dezelfde zorg en respect moeten worden behandeld (Dworkin, 1977: 227; 1985: 190). Als we ervan uitgaan dat deze twee principes samen een plausibele versie van het liberalisme vormen, dan betekent zulks dat liberale rechtvaardigheid erin bestaat dat verschillende levenswijzen, waardesystemen en opvattingen over het goede leven worden geïntegreerd binnen één overkoepelend raamwerk, hetgeen John Rawls (1993a) betitelde als *de goed-geordende samenleving*.

Rawls (1971) modelleerde zijn liberale theorie nadrukkelijk binnen een gesloten en relatief homogene samenleving en gaf maar mondjesmaat aandacht aan kwesties zoals internationale rechtvaardigheid of de aanwezigheid van verschillende culturele identiteiten binnen de maatschappelijke orde.⁷ Ten aanzien van

Een liberale weg naar het nationalisme?

de kwestie van het nationalisme stelt dat twee grote problemen. Ten eerste speelt cultuur op zich geen doorslaggevende rol in Rawls' theorie. Ondanks het feit dat cultuur een van de centrale bestanddelen vormt in het standaardmodel van de menselijke persoon, en cultuur bijgevolg ook wordt geacht bij te dragen tot de opvattingen die personen hebben over het goede leven, wordt de specifieke culturele identiteit als het ware 'weggedacht' onder invloed van de liberale sleutelideeën van tolerantie en neutraliteit.⁸

Deze wijze van conceptualiseren van de maatschappelijke orde kwam in de vroege jaren tachtig onder ernstige kritiek te staan. De zogenaamde gemeenschapsdenkers stelden Rawls' poging om een rechtvaardigheidstheorie te bedenken die steunde op individuen die los gedacht werden van hun sociale omgeving – als zogenaamde 'unencumbered' of onbelaste individuen – ter discussie.⁹ Door mensen los te denken van hun maatschappelijke context – meer in het bijzonder los van de waarden van samenlevingen en gemeenschappen – lijkt het erop alsof de aanhangers van Rawls menen dat mensen zichzelf en hun persoonlijke identiteit los zien van de doelen die ze nastreven. Vanuit het standpunt van de gemeenschapsdenkers is dit eenvoudigweg onmogelijk. Mensen zijn immers steeds het product van een sociale context, waaraan ze hun opvatting van wat nastrevenswaardig is en hun waarden en normen ontleen. Volgens hen is het dan ook fout te denken dat die 'onbelaste individuen' hun eigen sociale context 'kiezen', aangezien het in de realiteit precies omgekeerd is: de sociale context 'belast' de individuen.

Er stelt zich nog een tweede probleem ten aanzien van het rawlsiaanse model. Het wordt snel duidelijk dat de liberale filosofie niet neutraal is, maar impliciet (en soms expliciet) een zekere vooringenomenheid vertoont ten aanzien van nationale begrenzingsen. Yael Tamir (1993) stelt terecht dat sommige liberalen er zelfs een verborgen nationalistische agenda op nahouden

en als 'heimelijke nationalisten' kunnen worden beschouwd. In navolging van Rawls aanvaarden nogal wat liberalen de grenzen tussen groepen als gegeven. Rawls' rechtvaardigheidstheorie is er inderdaad in eerste instantie op gericht de samenwerking te regelen tussen de verschillende leden van een bepaalde samenleving. Dat roept uiteraard de vraag op onder welke voorwaarden mensen lid kunnen worden van zo'n samenleving en wat leden en niet-leden van elkaar mogen verwachten. En wat gebeurt er wanneer verschillende groepen rivaliserende eisen stellen? Ik denk, in overeenstemming met Tamir, dat het zinvol is om de impliciete nationalistische assumpties van nogal wat liberalen aan de oppervlakte te brengen, en zodoende aan te geven in welke mate het liberalisme er niet in slaagt een geloofwaardig alternatief voor het nationalisme te formuleren wanneer het gaat over het afbakenen van wie al dan niet tot een samenleving behoort.

3. Van cultureel liberalisme naar liberaal nationalisme

Onder invloed van de kritiek van de gemeenschapsdenkers en van de recente politieke gebeurtenissen, maakte de liberale politieke theorie een verrassende wending naar wat men als 'cultureel liberalisme' zou kunnen omschrijven. Politieke filosofen die zich tot dit culturalistisch perspectief bekennen bepleiten verschillende institutionele arrangementen die nadrukkelijk tot doel hebben tegemoet te komen aan de onderscheiden noden en identiteiten van verschillende sociale en culturele groepen. Zo is het *liberaal multiculturalisme* grotendeels ingegeven door de blijvende aanwezigheid van verschillende vormen van etnische diversiteit binnen hedendaagse samenlevingen (Kymlicka, 1989; 1995). Het richt zich op de rivaliserende eisen van verschillende culturele groepen 'which seek recognition and accommodation, such as

Een liberale weg naar het nationalisme?

immigrant and refugee groups, religious minorities, or even non-ethnic cultural groups like gays or the disabled'. (Kymlicka, z.j.: 17). Het *liberaal nationalisme*, daarentegen, werpt zich op als de spreekbuis van de culturele en politieke eisen van *naties*; specifieke groepen die zich expliciet kenmerken door een gedeelde nationale identiteit. Deze vorm van liberaal culturalisme kent een bijzondere morele status toe aan naties, ingegeven door het belang van nationale identiteit voor moderne individuen.

De eerder vermelde theoretische en empirische factoren hebben ertoe bijgedragen dat liberale politieke filosofen meer aandacht zijn gaan besteden aan kwesties van culturele of nationale identiteit. Het feit dat steeds meer liberalen het belang van deze kwesties inzien, betekent evenwel niet dat ze ook allemaal een liberaal-nationalistische positie innemen. Het belangrijkste thema vandaag blijft dan ook de vraag of nationalistische eisen en liberale bekommelingen te verzoenen zijn. Met andere woorden: kan het nationalisme worden ingeperkt binnen een liberaal kader? Om de specifieke aard van het liberaal-nationalisme terdege te begrijpen, is het nuttig om het te vergelijken met twee rivaliserende benaderingen in de hedendaagse politieke filosofie. Hoewel deze rivalen onderling sterk verschillen, gaat het telkens om een benadering die ervan overtuigd is dat de waarden van het liberalisme en de eisen van het nationalisme onverzoenbaar zijn. Voor beide benaderingen is een begrip als 'liberaal-nationalisme' inherent contradictorisch.

Gemeenschapsdenkers of communitaristen staan doorgaans positief tegenover het nationalisme, maar verafschuwen het liberalisme. Gemeenschapsdenkers gaan ervan uit dat het nationalisme moet steunen op het ethische primaat van de groep (natie of gemeenschap). Zoals we eerder zagen vormen voor gemeenschapsdenkers individuen het product van hun sociale of gemeenschapscontext. De consequentie hiervan is dat het welzijn en het overleven van een gemeenschap als dusdanig waardevol

wordt geacht, los van de leden van die gemeenschap. Waardevol zijn, in de woorden van Walzer, 'communities of character, historically stable, ongoing associations of men and women with some special commitment to one another and some special sense of their common life'. (Walzer, 1981: 32) Bovendien houden gemeenschapsdenkers er een radicale vorm van particularisme op na: ze geven duidelijk de voorkeur aan gevestigden boven nieuwkomers en eisen strikte voorwaarden waaronder mensen lid kunnen worden van een gemeenschap. Het is duidelijk dat deze ideeën onverenigbaar zijn met een liberalisme zoals hierboven geschetst.

Kosmopolieten daarentegen nemen een radicaal liberaal standpunt in, maar ook voor hen zijn nationalisme en liberalisme onverenigbaar. Het kosmopolitisme manifesteert zich onder twee vormen. De eerste vorm ontkent de nationalistische aanspraak dat de identiteit van mensen onlosmakelijk verbonden is met de natie waartoe ze behoren. Deze variant van het kosmopolitisme houdt er een 'caleidoscopische' visie op identiteit op na, waarbij verschillende associatieve verbanden met elkaar in competitie treden en zodoende de persoonlijke identiteit van het individu produceren (Waldron, 1995; 2000). Een meer overtuigende vorm van kosmopolitisme bestaat eruit de hechte band tussen cultuur en identiteit te erkennen, maar tegelijkertijd te stellen dat dit geen voldoende morele reden vormt om de particularistische rechten en plichten die (liberale) nationalistenvoorstaan te onderschrijven.¹⁰ Het cruciale punt is dat kosmopolieten - uitgezonderd om pragmatische redenen - uiteindelijk elke vorm van nationalisme onaanvaardbaar vinden en dus ook stellen dat het liberalisme fundamenteel niet te verenigen is met het nationalisme.

Liberaal-nationalisten zijn er dan weer van overtuigd dat het nationalisme niet alleen verenigbaar is met, maar zelfs noodzakelijk is voor het liberalisme.¹¹ Liberaal-nationalisten delen met de gemeenschapsdenkers de aandacht voor culturen en lidmaat-

Een liberale weg naar het nationalisme?

schappen van groepen, terwijl kosmopolieten en liberaal-nationalisten de overtuiging delen dat er vormen van nationalisme bestaan die voor liberalen onaanvaardbaar zijn.¹² Bovendien erkennen kosmopolieten – ondanks hun algemeen scepticisme ten aanzien van de rol van naties in de vorming van identiteit – bij momenten de instrumentele rol die naties spelen. Sommige kosmopolieten erkennen dan ook ‘civieke’ vormen van nationalisme wanneer die op zuiver pragmatische gronden kunnen worden gerechtvaardigd (Barry, 1999b: 53-60; ook Goodin, 1988).¹³ Hoewel ze groot belang hechten aan nationale identiteit en groepsrechten, zullen liberale nationalistinnen dan weer erkennen dat groepsrechten ingeperkt moeten worden, teneinde de individuele rechten van de groepsleden te beschermen. Ik meen dan ook dat wanneer we het liberale nationalisme ernstig willen nemen, we ook het hybride karakter ervan moeten erkennen: erkennen dat niet alle nationalistische aanspraken noodzakelijk strijdig hoeven te zijn met het liberalisme, maar ook beseffen dat er ‘kosten’ zijn verbonden aan het samenbrengen van liberalisme en nationalisme. Precies die interne spanning tussen de liberale en de nationale componenten maakt van het liberaal nationalisme een interessant onderwerp voor de politieke filosofie.

4. Wat is een natie?

Net zoals andere vormen van nationalisme dient ook het liberaal-nationalisme uit te leggen wat een natie tot natie maakt, waarin naties van andere groepen verschillen, en op basis waarvan mensen verondersteld worden tot een bepaalde natie te behoren. Daarnaast moet het liberaal-nationalisme een theorie verschaffen die verklaart waarom naties een morele betekenis hebben. Deze twee kwesties staan overigens niet los van elkaar: de criteria die worden gebruikt om naties af te bakenen worden vaak ook

Jurgen De Wispelaere

gebruikt om de specifieke behandeling van bewoners van naties te rechtvaardigen. Beide kwesties zijn ook heel wat controversiëler dan de meeste liberaal-nationalisten toegeven. Aan de bron van menige controverse ligt de keuze tussen *culturele* en *politieke* opvattingen van de natie.¹⁴

Het grootste deel van de liberaal-nationalisten houdt er een nadrukkelijk culturele of historische opvatting van de natie op na. Will Kymlicka (1995: 11) bijvoorbeeld definieert een natie, in wat hij de sociologische betekenis noemt, als 'a historical community, more or less institutionally complete, occupying a given territory or homeland, sharing a distinct language or culture'. Joseph Raz en Avishai Margalit (1994: 129) stellen dat, als we het over nationale groepen hebben 'we expect to find national cuisines, distinctive architectural styles, a common language, distinctive literary and artistic traditions, national music, customs, dress, ceremonies and holidays, etc.' Het is duidelijk niet mogelijk om een natie te omschrijven binnen één dimensie. Yael Tamir (1993: 65) schrijft terecht dat we een natie moeten begrijpen als een verzamelbegrip, waarbij 'in order to count as a nation a group has to have a "sufficient number" of certain characteristics'.

Liberaal-nationalisten beseffen dat een stel objectieve kenmerken niet voldoende is om een natie af te bakenen. Groepen kunnen niet als naties worden beschouwd op basis van het gegeven dat hun leden er een gemeenschappelijke godsdienst, taal of zelfs specifieke eetgewoonten op nahouden.¹⁵ Dat zou dan immers betekenen dat iedereen die er die karakteristieken op nahoudt tot die natie zou behoren; bovendien is er nog het probleem dat het delen van bepaalde eigenschappen vaak een kwestie van gradatie is. Belangrijker problemen voor deze benadering in termen van objectieve karakteristieken zijn echter ten eerste dat de criteria die worden gebruikt om één welbepaalde natie te onderscheiden vaak verschillen van deze die worden gebruikt om andere naties te onderscheiden; en dat nationale identiteiten vaak worden toe-

Een liberale weg naar het nationalisme?

geschreven aan mensen die er dezelfde onderscheiden kenmerken op nahouden, zonder dat die mensen evenwel de onderliggende gevoelens of aspiraties delen. Omwille van deze toegeschreven status kunnen mensen in sommige gevallen verworpen worden tot de 'gevangene van hun nationale identiteit'. Dit werd duidelijk in de Bosnische oorlog, waar gemengde koppels door beide oorlogvoerende partijen als vijanden werden beschouwd.

De objectieve benadering botst dus op de volgende problemen: ofwel vormt *elke* culturele karakteristiek een reden om groepen de status van natie te verlenen, ofwel gelden slechts een *beperkt* aantal karakteristieken als kenmerkend. In het eerste geval lijkt het aantal mogelijke naties oneindig, wat als gevolg heeft dat de uitzonderlijke normatieve status van de natie inhoudsloos wordt. In het tweede geval, moeten er niet-willekeurige selectiecriteria worden gevonden, wat vermoedelijk tot onoplosbare discussies zal leiden. Stel bijvoorbeeld dat grote groepen homo's en lesbiennes, of vegetariërs, of mensen met een handicap,¹⁶ zelfbestuur of zelfs een eigen territorium opeisen met het argument dat de bestaande samenleving hun noden en aspiraties niet voldoende respecteert.¹⁷ De meeste liberaal-nationalisten zullen hun natieconcept niet zover willen uitbreiden dat ook deze aanspraken eronder vallen. Op louter objectieve gronden lukt zulks evenwel niet.

Wanneer objectieve, culturele kenmerken niet voldoen om naties te onderscheiden, ligt het voor de hand om dit afbakeningsproces aan te vullen met een of ander subjectief criterium. Volgens Yael Tamir wordt een groep gedefinieerd als een natie 'if it exhibits both a sufficient number of shared objective characteristics – such as language, history and territory – *and self-awareness of its distinctiveness*'. (Tamir, 1993: 66, mijn cursivering) Zelfbewustzijn – de mate waarin een groep zich bewust is van wat haar van andere groepen onderscheidt – wordt vaak als een van de cruciale voorwaarden gezien om tot een echte natie te

Jurgen De Wispelaere

worden. David Miller (1995: 22) stelt eveneens dat naties bestaan 'when their members recognize one another as compatriots, and believe that they share characteristics of the relevant kind'. En Raz en Margalit (1994: 30) argumenteren dat 'typically, one belongs to such groups if, among other conditions, one is recognized by other members of the group as belonging to it'. Kortom: het is niet genoeg dat een groep over een aantal objectieve criteria beschikt; het is net zo belangrijk dat ze zich van deze criteria bewust is en ze actief hanteert als onderscheidende kenmerken van haar nationale identiteit.¹⁸

Hoewel voor een auteur als Tamir de combinatie van gedeelde karakteristieken en zelfbewustzijn een voldoende antwoord vormt, suggereert het voorbeeld van de homo's en de vegetariërs dat er toch nog wel wat problemen overblijven bij het afbakenen van het natiebegrip. Tamirs definitie volstaat als het gaat over het interne debat over wie tot de natie kan behoren, maar voldoet niet als het gaat over de *externe* kwestie: welke van de groepen, die aan de twee criteria van Tamir voldoen, worden door de buitenwereld als een 'echte' natie beschouwd. Eén uitweg bestaat erin te verlangen dat naties niet alleen zelf bewust moeten zijn van hun onderscheidende identiteit, maar dat er ook sprake is van een of andere vorm van externe erkenning van hun status als natie. Maar opnieuw wordt hier de kar voor het paard gespannen. Externe erkenning hangt immers precies af van de vraag *of* een groep aan bepaalde criteria voldoet, terwijl de kwestie nu net is dat we niet over dergelijke criteria beschikken. Bovendien is deze werkwijze niet zonder gevaren. Stel bijvoorbeeld dat de Verenigde Naties plots zouden beslissen de nationale identiteit van het Tibetaanse volk niet langer te erkennen. Maakt dit dan de annexatie van Tibet tot een zuiver interne Chinese zaak. Hetzelfde geldt uiteraard voor Irak en Koeweit, Indonesië en Oost-Timor.

Hoe men het ook draait of keert, vanuit het oogpunt van de politieke filosofie vormt de culturele conceptualisering van de

Een liberale weg naar het nationalisme?

natie een doodlopend spoor. Een beter alternatief bestaat erin de natie te bekijken als een zuiver *politieke* entiteit. Vanuit deze politieke benadering zijn naties niet eenvoudigweg het gevolg van de aanwezigheid van mensen die een taal, een religie, een territorium of een gemeenschappelijke herkomst delen. In Renans klassieke formulering, bijvoorbeeld, heet het dat de essentie van een natie besloten ligt in de 'uitgesproken wens om samen te blijven' (Renan, 1995: 153-154). Naties worden actief geconstrueerd, of 'verbeeld', zoals Benedict Anderson (1983) het formuleert. Ze zijn het resultaat van *gedeelde politieke aspiraties* en van de politieke strevingen om die aspiraties te verwezenlijken. Vanuit dit perspectief komen naties tot stand wanneer twee voorwaarden zijn vervuld: ten eerste, wanneer een groep *als groep* eisen formuleert die ze zelf als legitiem beschouwt (gewoonlijk geformuleerd in termen van nationaal zelfbestuur en aanspraak op een bepaald territorium); ten tweede, wanneer deze aanspraak enige vorm van erkenning buiten de groep heeft gevonden. Met betrekking tot de tweede voorwaarde gaat het er hier om dat de *aspiraties* van de groep worden erkend, wat niet noodzakelijk betekent dat ook de *status* van de groep als natie op erkenning kan rekenen. Historisch gezien was nationale identiteit meestal het resultaat van het uitbannen van verschillen – zoals bijvoorbeeld lokale dialecten – eerder dan het voltooiën van een of andere voorbestemdheid; de politieke benadering doet recht aan deze realiteit.

Wat betekent een politieke heroriëntering van het natiebegrip voor de culturele karakteristieken waar Tamir, Kymlicka en anderen zo veel belang aan hechten? Ik geloof dat culturele factoren om twee redenen van groot belang blijven in een politieke definitie van de natie.

Een eerste reden heeft te maken met het feit dat hoewel de politieke aspiraties die de *raison d'être* van naties uitmaken in de praktijk vaak een zaak zijn van elites of specifieke deelgroepen, die aspiraties niettemin op zo'n manier moeten worden vertolkt

Jurgen De Wispelaere

dat de leden van de *volledige* groep er zich in kunnen herkennen. En hier blijven culturele kenmerken een uiterst belangrijke rol spelen. Brian Barry formuleert het als volgt: 'Of course there must be criteria of nationality, such as religion, language or just residence in an area going back some generations. However, the significance of these is to serve as *markers of membership* in the descent group.' (Barry, 1998: 308-309, mijn cursivering). De politieke relevantie van deze 'markers' of kentekens wordt duidelijk telkens wanneer cultureel verwante, maar rivaliserende groepen precies dat kenmerk afzonderen dat hen ten aanzien van de *relevante rivaliserende groep* onderscheidt. Michael Hechter wijst erop dat 'groups crystallize around markers that have systematic implications for their individual welfare'. (Hechter: 2000, 98). Maar in principe kunnen naties eender welk cultureel kenmerk als een kenteken gebruiken, zolang het aan twee voorwaarden voldoet: het moet objectief waarneembaar zijn, zowel voor groepsleden als voor buitenstaanders; groepsleden moeten er zich zowel cognitief als affectief mee verwant voelen. Dit betekent dat de 'geselecteerde' nationale kenmerken, opdat ze zouden kunnen bijdragen tot een daadwerkelijke gedeelde nationale identiteit, van die aard moeten zijn dat ze interne verschillen binnen de groep (zoals bijvoorbeeld klassenverschillen) kunnen overstijgen.

Een tweede reden waarom culturele factoren van belang blijven is dat – zoals vaak wordt benadrukt in de literatuur over multiculturalisme en nationalisme – culturele goederen een betekenisvolle plaats innemen in het leven van moderne individuen (Kymlicka, 1989; 1995, Tamir, 1993; Raz en Margalit, 1994). Cultuur levert de *fundering* op basis waarvan politieke aanspraken worden geformuleerd. Culturele of historische verzuchtingen leiden vaak een sluimerend bestaan totdat ze om een of andere reden van belang worden in het licht van specifieke omstandigheden van individuen of groepen.¹⁹ De reële aanwezigheid van een gedeelde cultuur of geschiedenis vergemakkelijkt daarbij uiter-

Een liberale weg naar het nationalisme?

aard het proces van natieselectie, natievorming en natieopbouw. Hechter (2000: 23) stelt het als volgt: 'The articulation and promotion of culturally distinctive institutions is the joint good that lies at the core of nation-formation.' De culturele criteria die naties toelaten zich van andere te onderscheiden komen vaak pas aan de oppervlakte wanneer zich daartoe de gelegenheid voordoet, en gaan daarna dan een eigen leven leiden in de vorm van een politiek eisenpakket. Zoals uit recente gebeurtenissen blijkt, kunnen plotse maatschappelijke veranderingen onvermoede nationalistische reacties in het leven roepen.

Met deze uitgebreide bespreking van hoe naties zich onderscheiden had ik twee bedoelingen. Vooreerst om het standaardbeeld dat naties culturele entiteiten zijn ter discussie te stellen. Ik heb daarbij gepleit voor een conceptualisering van de natie in politieke termen. Het is zeer moeilijk, zo niet onmogelijk, om op louter culturele gronden te beslissen welke groepen 'daadwerkelijke' naties vormen. Dit wil niet zeggen dat verschillende groepen niet als potentiële naties kunnen worden gezien. Alleen zullen ze daartoe hun specifieke politieke aspiraties nadrukkelijk in nationalistische termen moeten vertalen. Dat brengt mij tot mijn tweede doelstelling. Als naties best worden begrepen als een vorm van politieke entiteit, als een drager van de gedeelde aspiraties van specifieke groepen, dan heeft dit belangrijke implicaties voor de normatieve status van nationalistische verzuchtingen. Indien we niet op objectieve wijze kunnen vaststellen welke groepen naties vormen, dan kan onze morele evaluatie van hun aanspraken ook niet plaatsvinden op basis van hun status als groep.

De culturele definiëring van naties en nationale identiteit leidt er vaak toe dat politieke aanspraken gelegitimeerd worden in functie van wat lijkt op een aanvaardbare onafhankelijke maatstaf: culturele eisen zijn legitieme eisen. De culturele benadering van nationaliteit is evenwel niet vereist om nadrukkelijk het belang van culturele goederen te erkennen; dit aspect kan perfect

begrepen worden binnen het politieke model. Evenmin is een of ander cultureel argument nodig om het onderscheid te maken tussen groepen die wel en niet een 'echte' natie vormen of tussen groepen die (al dan niet) legitieme nationalistische eisen formuleren. Of nationalistische eisen op degelijke normatieve fundamente rusten, moet worden beoordeeld op basis van de normatieve inhoud van die aanspraken, onafhankelijk van de condities waaraan groepen moeten voldoen om als natie te gelden.²⁰

Het grote voordeel van het begrijpen van nationalisme in zuiver politieke termen bestaat erin dat het eenvoudiger wordt om nationalistische aanspraken op gelijke voet te behandelen met andere politieke eisen. Politieke filosofen moeten zich niet bezighouden met de vraag of het een groep wel toekomt bepaalde eisen te stellen, maar met de morele legitimiteit van de aanspraken zelf. Liberaal-nationalisten hebben gelijk als ze stellen dat identiteit en culturele achtergrond belangrijk zijn voor het welzijn van individuen en daarom een legitiem onderwerp van ethische bekommerning vormen. Het inzicht dat identiteit en cultuur belangrijk zijn helpt ons evenwel niet verder wanneer het gaat over de verdeling van politieke en niet-politieke (materiële) goederen, die in de realiteit vaak samenhangen met de wijze waarop een samenleving cultureel is samengesteld.²¹ In hetgeen volgt wil ik dan ook kijken naar wat de consequenties zijn van bovenstaand debat voor precies deze kwesties.

5. De aanspraken van het liberaal-nationalisme

Om als theoretisch raamwerk in aanmerking te komen, moeten liberaal-nationalisten een aantal wezenlijke aanspraken vooropstellen die voortvloeien uit hun specifieke visie op natievorming en nationale identiteit. Het gaat hier met name om de stelling dat het moreel verdedigbaar en zelfs vereist is dat staten de specifieke

Een liberale weg naar het nationalisme?

belangen van naties beschermen en bevorderen, zelfs wanneer dit gaat ten koste van groepen of individuen die geen deel van de natie uitmaken. In het vorige deel hebben we twijfels geuit ten aanzien van de speciale status van naties en natiegenoten op basis van zogenaamde culturele kenmerken. Naties, zo argumenteerde ik, zijn uiteindelijk politieke entiteiten, en nationalistische aanspraken – met inbegrip van deze die te maken hebben met de voorkeursbehandeling van natiegenoten – beoordeeld moeten worden met de onafhankelijke maatstaven van de redelijkheid.

Liberaal-nationalisten verdedigen hun vooringenomenheid ten aanzien van de eigen natie met behulp van twee aanvullende normatieve principes. Het principe van nationaal zelfbestuur stelt dat naties soeverein zijn, wat betekent dat ze het morele recht hebben een zekere mate van partijdigheid aan de dag te leggen ten aanzien van de eigen leden met betrekking tot de distributie van goederen en hulpbronnen. Het *principe van de associatieve verplichtingen* stelt vervolgens dat, omwille van de speciale persoonlijke of maatschappelijke banden tussen landgenoten, leden van eenzelfde samenleving bepaalde plichten en verantwoordelijkheden tegenover elkaar hebben. Ik zal deze twee principes bespreken en hun validiteit evalueren met betrekking tot de verdeling van respectievelijk politieke en niet-politieke (materiële) goederen.

5.1 De verdeling van politieke goederen

De eerste vraag die rijst wanneer het gaat om de nationalistische aanspraken met betrekking tot de verdeling van politieke goederen is om welke goederen het in dit verband gaat. Het belangrijkste politieke goed is het *lidmaatschap* van de natie, aangezien lidmaatschap een voorwaarde vormt om toegang te verkrijgen tot alle andere relevante goederen. Een tweede politiek goed heeft te

maken met de kwalitatieve aspecten van het lidmaatschap, meer in het bijzonder met het niveau van *zelfbeschikking* van de natie. De nationalistische positie impliceert dat, aangezien naties soeverein zijn, ze het morele recht hebben om een zekere mate van partijdigheid ten toon te spreiden wanneer het gaat over de verdeling van materiële goederen ten aanzien van leden en niet-leden, alsook over de voorwaarden waaronder men lid van de natie kan worden. Deze argumenten staan of vallen natuurlijk met de mate waarin naties daadwerkelijk de politieke status van soevereine groepen bezitten. Dit argument zal ik verder kritisch bespreken.

Het principe van zelfbeschikking zegt dat groepen het recht hebben zichzelf te besturen met betrekking tot die aspecten die nu of in de toekomst voor hen van wezenlijk belang zijn. Zolang we op een dergelijk niveau van abstractie blijven stelt er zich geen probleem. Liberale nationalistes als Yael Tamir en David Miller kennen het principe van zelfbeschikking dan ook een centrale plaats toe. Het rechtvaardigen van dit principe steunt op de nood aan een publieke ruimte waarin de eigen nationale identiteit kan worden beleefd. Volgens Tamir is 'the existence of a shared public space a necessary condition for ensuring the preservation of a nation as a vital and active community'. (Tamir, 1993: 73). En liberalen moeten volgens haar deze politieke eis steunen omdat nationale identiteit een kwestie is van individueel belang, wat dus impliceert dat ze via individuele rechten moet worden beschermd.²² Het gegeven dat individuen behoefte hebben aan een publieke ruimte die hen in staat stelt hun nationale identiteit uit te drukken en te beleven, impliceert uiteraard niet dat zulks een exclusieve ruimte moet zijn. Zelfbeschikking rechtvaardigt dus bijvoorbeeld niet het recht op secessie, net zomin als het een vrijbrief verleent om het lidmaatschap in te perken (bijvoorbeeld op basis van strikte immigratiewetten). Laat ons deze twee kwesties even van nabij bekijken.

Een liberale weg naar het nationalisme?

Vaak wordt geargumenteerd dat het recht op zelfbeschikking een bepaalde groep het recht geeft om zich af te scheiden van de bredere gemeenschap waarvan ze deel uitmaakt. Het 'recht op afscheiding' laat zich vervolgens ook vertalen in een aanspraak van een groep op een territorium (Miller, 1995), waarbij groepen aanspraak maken op een bepaald territorium op basis van onrecht in het verleden (bijvoorbeeld kolonisering) of het heden (bijvoorbeeld systematische uitbuiting of discriminatie) (Buchanan, 1991a; 1991b). Om het problematisch karakter van het principe van zelfbeschikking in beide gevallen duidelijk te maken moeten we goed in overweging nemen wat de consequenties zijn. Als we ervan uitgaan dat nationale groepen het recht hebben om zich af te scheiden van een andere politieke entiteit, dan impliceert zulks dat we de 'separatistische' preferenties van de ene groep belangrijker achten dan de 'unitaire' preferenties van de andere. Behalve daar waar het gaat om manifeste gevallen van onrechtvaardigheid, lijken er mij weinig redenen te bestaan om deze rangorde te steunen.

Het principe van zelfbeschikking veronderstelt dat de belangen van individuen met betrekking tot hun nationale identiteit ernstig worden genomen in de politiek. In sommige gevallen veronderstelt dit dat een bepaalde institutionele regeling totstandkomt, zoals bijvoorbeeld vormen van federalisme of het waarborgen van groepsrechten en dergelijke (Kymlicka, 1989; 1995). Tezelfdertijd moeten er evenwel grenzen zijn aan het recht van groepen op zelfbeschikking, zoals trouwens ook door David Miller en Yael Tamir wordt beaamd. Deze grenzen stellen zich daar waar de zelfbeschikking van de groep interfereert met die van andere groepen en met de individuele rechten van de leden. De eis voor afscheiding kan bijvoorbeeld in conflict komen met de rechten van andere groepen; soms omdat het raakt aan normen van billijkheid, soms omdat er sprake is van tegenstrijdige banden.²³ Bovendien houden separatistische eisen vaak geen rekening met

de problemen van zogenaamde 'interne minderheden' – groepen of zelfs individuen die, zonder dat ze daarom de nationalistische gevoelens delen, meegesleurd worden door de gebeurtenissen (zie ook Green, 1995). Liberalen kunnen in deze gevallen niet anders dan een strikte bescherming van de rechten van deze minderheden eisen. Ook dit illustreert weer dat nationalistische aanspraken geen uitzonderlijk statuut hebben en slechts een van de vele rechtmatige politieke aanspraken vormen.²⁴ Deze conclusie impliceert in feite dat het principe van zelfbeschikking, zoals dat door liberaal-nationalisten wordt verdedigd, overbodig is.

Laat ons nu een tweede thema bespreken: dat van de afbakening van het lidmaatschap van de natie. Politieke filosofen zijn het er in het algemeen over eens dat lidmaatschap een cruciaal moreel thema vormt. De restricties die naties erop nahouden met betrekking tot het verwerven van lidmaatschap worden vandaag druk bediscussieerd (Rogers Brubaker, 1989; Bauböck, 1994; Barry en Goodin, 1992; Carens, 1992, 1994; Rubio-Marín, 2000). Dit debat wordt gestuurd door twee factoren: enerzijds de toename van de economische immigratie; anderzijds de globale vluchtelingenproblematiek. Voor liberaal-nationalisten stellen zich hier twee problemen.

Ten eerste, hoeveel en vooral welke immigranten of vluchtelingen laten we toe tot 'onze' natie? Het belangrijkste thema blijkt hier de kwestie van *culturele homogeniteit* en de bescherming van de nationale identiteit tegenover culturele invloeden van buitenuit te zijn. Een te groot aantal immigranten of vluchtelingen, zo luidt het argument, bedreigt het eigen culturele bestaan en om die reden, in combinatie met het principe van nationale zelfbeschikking, hebben we het recht om de toegang tot het lidmaatschap van de natie te beperken (Walzer, 1981).

En volgens eenzelfde redenering: zelfs wanneer we die nieuwkomers binnenlaten, moet dat onder strikte condities gebeuren. In vele gevallen leidt dit dan tot een nieuw ethisch vraagstuk,

Een liberale weg naar het nationalisme?

namelijk of immigranten en vluchtelingen dezelfde rechten kunnen verkrijgen als de nationale ingezetenen, of zich daarentegen tevreden moeten stellen met een of andere vorm van tweedegradsburgerschap. De bezorgdheid is hier weer dezelfde: de vrees voor het verlies van de nationale identiteit, wanneer nieuwkomers de nationaliteit zouden verwerven en mee vorm zouden kunnen geven aan de politieke en culturele instellingen.²⁵

Ook hier slaagt het principe van zelfbeschikking er mijns inziens niet in deze morele problemen te beslechten of criteria aan te reiken die ons in staat moeten stellen moeilijke keuzes te maken. Het principe van zelfbeschikking werkt, in de mate dat de achterliggende bezorgdheid om de bedreiging van de eigen nationale identiteit rechtmatig is. De rechtmatigheid van deze aanspraak berust dan weer op de relatieve ernst van dit probleem in vergelijking met de problemen van de immigranten of de vluchtelingen. Als dat het geval is, kunnen we alleen maar besluiten dat het principe van zelfbeschikking overbodig is. Naties hebben alleen dan het recht om bepaalde individuen het lidmaatschap te ontzeggen of om er beperkingen ten aanzien van het politieke lidmaatschap op na te houden, wanneer dit 'recht' steunt op een onafhankelijke evaluatie van de betrokken aanspraken (onafhankelijk wil in dit geval zeggen: los van het principe van zelfbeschikking). In de praktijk kunnen er heel wat goede redenen bestaan om immigratie te beperken. Er bestaat hoogstwaarschijnlijk in elke samenleving een 'immigratiedrempel' waarboven niet alleen de culturele, maar ook de materiële belangen van de 'donorgroep' onaanvaardbaar geschaad worden. Het bepalen van die exacte drempel is uiteraard een moeilijke zaak, maar mijn aanvoelen is dat in de hedendaagse debatten de negatieve culturele impact van immigranten vaak wordt overschat.²⁶

Tot besluit kunnen we stellen dat politieke goederen, zoals lidmaatschap en zelfbeschikking, belangrijke bekommelingen zijn voor liberale nationalist. Maar de verdeling van die goederen

moet gebeuren op basis van de liberale principes die stellen dat ieders aanspraken aan dezelfde standaard moeten worden gemeten en niet aan het principe van nationale zelfbeschikking.

5.2 De verdeling van niet-politieke goederen

In de mate dat de verdeling van niet-politieke goederen – welvaartsrechten of sociale rechten – plaatsvindt op basis van het principe van nationale zelfbeschikking, gelden natuurlijk dezelfde bezwaren als ten aanzien van politieke goederen. Liberale nationalistten schuiven evenwel nog een ander principe naar voren, dat hen toelaat het voeren van een voorkeursbeleid ten aanzien van natiegenoten te rechtvaardigen. Het principe van de associatieve verplichtingen steunt op de idee dat naties een soort van gezamenlijke onderneming vormen, waarvan de leden, in vergelijking met de niet-leden, een voorkeursstatus genieten. Wanneer dit principe naar de realiteit wordt vertaald, dan gaat het vooral over twee domeinen: het bezit van fundamentele hulpbronnen, zoals land en energiebronnen enerzijds en internationale rechtvaardigheid en buitenlandse hulp anderzijds.

Laat ons beginnen met even kort het principe van de associatieve verplichtingen toe te lichten. Yael Tamir volgt Ronald Dworkin in haar typering: 'Associatieve obligations differ in their nature (from general obligations), since they are contingent on the particular character of the associations in question. Different types of communities – families, unions, neighbourhoods – thus generate different associative obligations, reflecting the range of issues characteristic of this type of associative tie.' (Tamir, 1993: 101) Het gaat er daarbij om dat natiegenoten – net zoals familieleden of burens – zichzelf beschouwen als 'partners in a shared way of life, as cooperators they can rely on'. (Tamir, 1993: 115). Deze bijzondere relatie doet een bijzonder soort verplich-

Een liberale weg naar het nationalisme?

tingen ontstaan; verplichtingen die belangrijker zijn dan de algemene verplichtingen die voortvloeien uit onpartijdige rechtvaardigheid, liefdadigheid of de verplichtingen jegens mensen in nood.²⁷

Kan deze benadering van associatieve verplichtingen daadwerkelijk nationalistische partijdigheid rechtvaardigen? Opdat dat zo zou zijn, moet het principe een oplossing bieden voor twee verschillende problemen. Het eerste heeft te maken met de interne relaties tussen verschillende natiegenoten. In deze context suggereert het principe van de associatieve verplichtingen dat natiegenoten van elkaar mogen verwachten dat ze met gelijk respect worden behandeld. Het principe van associatieve verplichtingen stelt met andere woorden dat natiegenoten, *omwille van hun wederzijdse speciale verwantschap*, zich moeten onthouden van partijdigheid. Maar volstaat de afwezigheid van een dergelijke speciale verwantschap ook om buitenstaanders van bepaalde baten uit te sluiten? Vanuit liberaal perspectief is dit een problematische gedachte. Dit zou er immers op neerkomen dat verplichtingen alleen kunnen ontstaan op basis van dit soort speciale verwantschappen; een onhoudbare positie voor een liberaal. Een andere lezing van dit argument zou kunnen zijn dat de algemene verplichtingen tegenover buitenstaanders vervallen wanneer ze in conflict treden met onze bekommelingen ten aanzien van individuen waarmee we een speciale band hebben. Het paradigmatisch voorbeeld hier is dat van de vader die zijn eigen kind verkiest wanneer er niet genoeg voedsel is om alle kinderen te voeden. In dit geval zijn er uiteraard sterke psychologische gronden om dit soort partijdigheid toe te laten. Ik denk echter dat het ongeloofwaardig is vol te houden dat het bij nationaliteit om eenzelfde soort sterke psychologische band gaat. Het idee dat naties een soortgelijke band doen ontstaan tussen natiegenoten als tussen een vader en zijn zoon is een sofisme. Naties bestaan typisch uit groepen die *indirect* met elkaar zijn verbonden via een

Jurgen De Wispelaere

gemeenschappelijke identiteit. Indien de psychologische afstand de sterkte van de associatieve verplichtingen bepaalt, dan zijn de argumenten voor nationale partijdigheid die we in de literatuur terugvinden verre van overtuigend. Henry Shue vat de problematiek goed samen: 'What is wrong with the concentric-circle image of (associative) duty is not that it has a center that is highlighted. What is wrong is the progressive character of the decline in priority as one reaches circles farther from the center.' (Shue, 1998: 692).

Net zoals in de analyse van het recht op zelfbeschikking, moeten we ook hier concluderen dat ons oordeel in kwesties voor of tegen nationale partijdigheid zal worden bepaald op basis van de relatieve sterkte van de verschillende morele belangen en verwachtingen. Associatieve verplichtingen zijn te verwaarlozen als het gaat over *externe* relaties. De verplichtingen die men heeft jegens natiegenoten worden helemaal niet met voeten getreden als we een deel van onze hulpbronnen ter beschikking stellen van buitenstaanders, maar wel wanneer we de ene natiegenoot zonder goede redenen zouden begunstigen boven de andere. Jeff McMahan (1997: 130-131) heeft het dus bij het rechte eind wanneer hij suggereert dat 'duties of loyalty and partiality within the nation are not really *associative* obligations at all – that is, obligations that arise simply from "identity and relatedness". (...) The duties are instead more closely analogous to political obligations as the latter are understood in traditional accounts that appeal to considerations of reciprocity and gratitude for benefits received'. Zodra we de interne beperkingen van associatieve verplichtingen erkennen, wordt het duidelijk dat we naties moeten begrijpen als collectieve actoren die, samen met andere naties en groepen, collectieve verantwoordelijkheid dragen voor rechtvaardige verhoudingen. En in veel gevallen moeten we besluiten dat de nationale partijdigheid die door liberaal-nationalisten wordt verdedigd, die verantwoordelijkheid terzijde schuift.²⁸

6. Liberaal-nationalisme en liberale rechtvaardigheid

In de hedendaagse politieke filosofie wordt wel eens beweerd dat er geen verband bestaat tussen liberaal-nationalisme en liberale rechtvaardigheid. Rechtvaardigheid veronderstelt immers dat mensen er een onpartijdige kijk op nahouden en hun eigen belangen niet laten doorwegen wanneer ze morele overwegingen maken. Nationalisme daarentegen veronderstelt dat in dat soort afwegingen de eigen nationale belangen mee in rekening worden genomen.

In dit hoofdstuk heb ik proberen duidelijk te maken dat geen enkele vorm van nationalisme zich aan de eisen van de rechtvaardigheid kan onttrekken. Ik denk dat het correct is dat kwesties van nationale identiteit en relaties tussen natiegenoten in rekening worden gebracht bij het afwegen van morele eisen en het opstellen van ethische procedures. Individuen hebben immers een legitiem belang bij het verwerven van een nationaliteit en bij het voortbestaan van een groep die deze identiteit ondersteunt. Maar het liberaal-nationalisme wordt geconfronteerd met twee interne conflictpunten die het voorlopig niet heeft weten te overstijgen.

- a) Het liberaal nationalisme moet een onderscheid kunnen maken tussen legitieme en illegitieme nationalistische eisen en aanspraken; niet elk belang dat verbonden is aan het behoren tot een natie of het bezitten van een nationale identiteit is ook legitiem.
- b) In sommige omstandigheden kunnen zelfs legitieme nationale belangen aanleiding geven tot *onredelijke aanspraken*. Dat is zo omdat zelfs legitieme belangen soms minder zwaar kunnen wegen dan andere dringende aanspraken, ook al zijn die niet van nationalistische aard.

Dat betekent dat het liberaal-nationalisme een externe maatstaf nodig heeft om te kunnen bepalen wat redelijk en onredelijk is.

Jurgen De Wispelaere

Volgens mij is het nationalisme niet in staat om zelf zo'n maatstaf te genereren. Om die reden kan ook het liberaal-nationalisme zich niet onttrekken aan de normen van rechtvaardigheid. Het beste wat liberaal-nationalisten kunnen doen is hun theorieën compatibel maken met de basisprincipes van de liberale rechtvaardigheidstheorie.²⁹ Dat is geen eenvoudige taak, maar er bestaat geen alternatief als het liberale nationalisme op aanvaarding wil rekenen binnen de hedendaagse liberale politieke filosofie.

Moeten nationale bewegingen zich op de liberale weg naar het nationalisme begeven? Dat blijft een open vraag. In de politiek neemt men doorgaans een bepaalde positie in indien men ervan overtuigd is dat dit de meest effectieve manier is om een bepaald doel te bereiken. Dat is niet anders in de politieke filosofie. Zowel in de politiek als in de politieke filosofie zijn er aan keuzes altijd kosten verbonden. Voor nationalistten impliceert de keuze voor een liberale vorm van nationalisme dat bepaalde gekoesterde nationalistische oplossingen – in het bijzonder deze die te maken hebben met moeilijke kwesties zoals immigratie, buitenlandse hulp en de integratie van nieuwkomers – mogelijk overboord moeten worden gezet. Of liberaal-nationalisten die beperkingen kunnen aanvaarden zal natuurlijk afhangen van de mate waarin zij bereid zijn deze kosten te dragen. Het belangrijkste is evenwel dat we beseffen dat er steeds kosten verbonden zijn aan 'de liberale weg naar het nationalisme'. In de politieke filosofie, net zoals in de politiek, zijn er niet zoveel gevallen waar het mogelijk is 'to have one's cake and eat it'.

Bibliografie

- Anderson, Benedict, (1983), *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso.
- Barry, Brian, (1998), 'The Limits of Cultural Politics', in: *Review of International Studies* 24, pp. 307-319.

Een liberale weg naar het nationalisme?

- Barry, Brian, (1999a), 'Self-government Revisited', in: Ronald Beiner (ed.), *Theorizing Nationalism*.
- Barry, Brian, (1999b), 'Statism and Nationalism: A Cosmopolitan Critique', in: Ian Shapiro & Lea Brilmayer (eds.), *Nomos XLI: Global Justice*, New York, New York University Press.
- Barry, Brian and Robert Goodin (eds.), (1992), *Free Movement: Ethical Issues in the Transnational Migration of People and Money*, Hemel Hempstead, Harvester Wheatsheaf.
- Bartkus, Viva Ona, (1999), *The Dynamic of Secession*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauböck, Rainer, (ed.), (1994), *From Aliens to Citizens: Redefining the Status of Immigrants in Europe*, Aldershot, Avebury.
- Beiner, Ronald, (ed.), (1999), *Theorizing Nationalism*, Albany, State University of New York Press.
- Beitz, Charles, (1979), *Political Theory and International Relations*, Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Beitz, Charles, (1983), 'Cosmopolitan Ideals and National Sentiment', in: *The Journal of Philosophy* 80, pp. 591-600.
- Buchanan, Allen, (1991a), 'Toward a Theory of Secession', in: *Ethics* 101 (2), pp. 322-342.
- Buchanan, Allen, (1991b), *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*, Boulder, Westview Press.
- Buchanan, Allen, (1996), 'What's So Special About Nations?', in: *Canadian Journal of Philosophy*, Supplementary Volume 22, pp. 283-309.
- Carens, Joseph, (1992), 'Migration and Morality: A Liberal Egalitarian Perspective', in: Barry and Goodin, *Free Movement*.
- Carens, Joseph, (1994), 'The Rights of Immigrants', in: Judith Baker, (ed.), *Group Rights*, Toronto, University of Toronto Press.
- Dworkin, Ronald, (1977), *Taking Rights Seriously*, London, Duckworth.
- Dworkin, Ronald, (1985), *A Matter of Principle*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Gellner, Ernest, (1983), *Nations and Nationalism*, Oxford, Basil Blackwell.
- Goodin, Robert, (1988), 'What Is So Special about Our Fellow Countrymen?', in: *Ethics* 98, pp. 663-686.
- Green, Leslie, (1995), 'Internal Minorities and their Rights', in: Kymlicka (ed.), *The Rights of Minority Cultures*.
- Gurr, Ted, (1993), *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflict*, Washington, Institute of Peace Press.
- Hardin, Russell, (1995), *One for All: The Logic of Group Conflict*, Princeton, Princeton University Press.
- Hechter, Michael, (2000), *Containing Nationalism*, Oxford, Oxford University Press.

Jurgen De Wispelaere

- Horowitz, Donald, (1985), *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, University of California Press.
- Kymlicka, Will, (z.j.), 'The Evolution of the Anglo-American Debate on Minority Rights and Multiculturalism', ongepubliceerd manuscript.
- Kymlicka, Will, (1989), *Liberalism, Community and Culture*, Oxford, Clarendon Press.
- Kymlicka, Will, (1995), *Multicultural Citizenship*, Oxford, Clarendon Press.
- Kymlicka, Will, (ed.), (1995), *The Rights of Minority Cultures*, Oxford, Oxford University Press.
- Kymlicka, Will and Christine Straehle, (1999), 'Cosmopolitanism, Nation-States, and Minority Nationalism: A Critical Review of Recent Literature', in: *European Journal of Philosophy* 7 (1), pp. 65-88.
- Lichtenberg, Judith, (1981), 'National Boundaries and Moral Boundaries: A Cosmopolitan View', in Peter Brown & Henry Shue (eds.), in: *Boundaries: National Autonomy and its Limits*, Totowa, NJ, Rowman & Littlefield.
- Lichtenberg, Judith, (1997), 'Nationalism: For and (Mainly) Against', in: Robert McKim & Jeff McMahan, (eds.), *The Morality of Nationalism*.
- McKim, Robert and Jeff McMahan, (1997), *The Morality of Nationalism*, New York, Oxford University Press.
- McMahan, Jeff, (1997), 'The Limits of National Partiality', in: Robert McKim and Jeff McMahan, *The Morality of Nationalism*.
- Miller, David, (1995), *On Nationality*, Oxford, Clarendon Press.
- Miller, David, (2000), *Citizenship and National Identity*, Cambridge, Polity Press.
- Mulhall, Stephen and Adam Swift, (1992), *Liberals and Communitarians*, Oxford, Blackwell.
- O'Leary, Brendan, (1998), 'Ernest Gellner's Diagnosis of Nationalism', in: John Hall, (ed.), *The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Pogge, Thomas, (1989), *Realizing Rawls*, New York, Cornell University Press.
- Pogge, Thomas, (1992), 'Cosmopolitanism and Sovereignty', in: *Ethics* 103, pp. 48-75.
- Pogge, Thomas, (1996), 'The Bounds of Nationalism', in: *Canadian Journal of Philosophy*, Supplementary Volume 22, pp. 463-504.
- Popper, Karl, (1995), *The Open Society and Its Enemies*, one-volume ed., London/New York, Routledge.
- Rawls, John, (1971), *A Theory of Justice*, Cambridge, Mass, Harvard University Press.
- Rawls, John, (1993a), *Political Liberalism*, New York, Columbia University Press.
- Rawls, John, (1993b), 'The Law of Peoples', in: Stephen Shute and Susan Hurley (eds.), *On Human Rights*, New York, Basic Books.

Een liberale weg naar het nationalisme?

- Rawls, John, (1999), *The Law of Peoples*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Raz, Joseph and Avishai Margalit, (1994), 'National Self-Determination', in: Joseph Raz, *Ethics in the Public Domain*, Oxford, Clarendon Press.
- Renan, Ernest, (1995), 'What Is a Nation?', in: Omar Dahbour and Micheline Ishay, (eds.), *The Nationalism Reader*, Atlantic Highlands, Humanities Press.
- Rogers Brubaker, William, (ed.), (1989), *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North-America*, New York, University Press of America.
- Rubio-Marín, Ruth, (2000), *Immigration as a Democratic Challenge*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Scheffler, Samuel, (1994), 'The Appeal of Political Liberalism', in: *Ethics* 105, pp. 4-22.
- Shue, Henry, (1988), 'Mediating Duties', in: *Ethics* 98, pp. 687-704.
- Tamir, Yael, (1993), *Liberal Nationalism*, Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Tamir, Yael, (1996), 'Theoretical Difficulties in the Study of Nationalism', in: *Canadian Journal of Philosophy*, Supplementary Volume 22, pp. 65-92.
- Yack, Bernard, (1995), 'Reconciling Liberalism and Nationalism', in: *Political Theory*, 166-182.
- Waldron, Jeremy, (1987), 'Theoretical Foundations of Liberalism', in: *The Philosophical Quarterly* 37, pp. 127-150.
- Waldron, Jeremy, (1995), 'Minority Rights and the Cosmopolitan Alternative', in: Kymlicka, (ed.), *The Rights of Minority Culture*.
- Waldron, Jeremy, (2000), 'What is Cosmopolitan?', in: *Journal of Political Philosophy*, 8 (2), pp. 227-243.
- Walzer, Michael, (1981), 'The Distribution of Membership', in: Peter Brown & Henry Shue, (eds.), *Boundaries: National Autonomy and its Limits*, Totowa, NJ, Rowman & Littlefield.

Noten

- ¹ Dit essay vindt zijn oorsprong in een paper die ik presenteerde op de conferentie 'Een Vierde Weg. Links-liberalisme en nationalisme'. Ik dank Sven Gatz en Johan Basiliades voor hun uitnodiging. Deze versie werd geschreven terwijl ik Program Visitor was aan het Social Political Theory Program, Research School of Social Sciences, Australian National University. Ik wil ook Els Compernelle, Keith Dowding en Patrick Stouthuysen danken voor hun steun en commentaar.

Jurgen De Wispelaere

- ² Het nationalisme is natuurlijk nooit helemaal van de politieke scène verdwenen, het is hooguit van gedaante veranderd. Zo schreef Renan in 1882, in zijn beroemde voordracht aan de Sorbonne: 'Sinds het einde van het Romeinse Rijk, of beter: sinds het uiteenvallen van het rijk van Karel de Grote, verschijnt Europa aan ons verdeeld in verschillende naties, waarvan sommigen, op zekere momenten, geprobeerd hebben het overwicht te behalen op andere, zonder daar ooit blijvend in te slagen.' (Renan, 1995: 143)
- ³ Goede analyses van etnische conflicten zijn te vinden in Horowitz (1985) en Gurr (1993).
- ⁴ Zie Goodin (1988) en Buchanan (1996) over de speciale status van naties en natiegenoten.
- ⁵ 'Nationalism appeals to our tribal instincts, to passion and to prejudice, and to our nostalgic desire to be relieved from the strain of individual responsibility which it attempts to replace by a collective or group responsibility.' (Popper, 1995: 279). Verschillende theoretici hebben Popper terecht bekritiseerd voor zijn simplistische voorstelling van het nationalisme (Barry, 1999a).
- ⁶ Sinds zijn ontstaan in de achttiende eeuw heeft het liberalisme vele vormen en gedaanten aangenomen. Waldron (1987) suggereert terecht dat 'liberalisme' eerder als een familienaam moet worden begrepen, en dat de verschillende liberale principes of theorieën best worden aangezien als de leden van één uitgebreide familie. Het ongenueanceerde gebruik van de term liberalisme leidt dan ook tot misverstanden, aangezien verschillende liberalen er verschillende liberale principes op nahouden of ze verschillend waarderen.
- ⁷ Sindsdien heeft Rawls (1993b; 1999) zijn theorie wel uitgebreid naar deze onderwerpen.
- ⁸ Het politieke liberalisme is natuurlijk historisch verbonden met de ideeën van tolerantie, aangezien het ontstond in de achttiende eeuw in de strijd voor religieuze vrijheid en voor de scheiding van kerk en staat. Ook voor het hedendaagse liberalisme blijft tolerantie een centrale waarde. Samuel Scheffer, bijvoorbeeld, beweert dat de aantrekkingskracht van het hedendaagse liberalisme in belangrijke mate het gevolg is van zijn tolerantie ten aanzien van verschillende levenswijzen en waardesystemen (Scheffer, 1994).
- ⁹ Voor de communitaristische kritiek op het liberalisme, zie het werk van Michael Sandel, Charles Taylor, Alistair McIntyre en Michael Walzer. Goede besprekingen zijn te vinden bij Mulhall en Swift (1992) en Kymlicka (1989).
- ¹⁰ Dit is de positie van Barry (1998; 1999b); Beitz (1979; 1983); Lichtenberg (1981; 1997); Pogge (1989; 1992).
- ¹¹ Voor deze discussie, zie in het bijzonder Tamir (1993); Miller (1995; 200); McKim en McMahan (1997); Beiner (1999). Voor een overzicht van het debat, zie Yack (1995) of Kymlicka en Straehle (1999).
- ¹² Of die dan aanvaardbaar zouden zijn voor niet-liberalen laten we hier buiten beschouwing.

Een liberale weg naar het nationalisme?

- ¹³ Vanuit deze optiek past zelfs David Millers (1995; 2000) theorie binnen het kosmopolitische perspectief (het is de vraag of je Miller wel als liberaal nationalist kan omschrijven).
- ¹⁴ Soms worden die twee opvattingen door elkaar gebruikt. Ernest Renan beschreef zijn visie op wat een natie tot natie maakt als volgt: 'Een natie is een ziel, een geestelijk principe. Die ziel of dat geestelijk principe bestaat uit twee dingen, die eigenlijk één zijn. Het ene leeft in het verleden, het andere in het heden. Het ene is het gezamenlijke bezit van een rijke erfenis van herinneringen. Het andere is de feitelijke overeenkomst, de wil om samen te leven, en de wil om het beste te blijven maken van die gedeelde erfenis.' (Renan, 1995: 153).
- ¹⁵ In zijn boek *Charred Lullabies* beschrijft de antropoloog Valentine Daniel hoe de Indische en 'Estate' Tamils in Sri Lanka bepaalde eetgewoonten, meer bepaald het gebruik van specerijen, als kenmerkend beschouwen voor hun specifieke identiteit (besproken in Hechter, 2000: 164).
- ¹⁶ Een mooi voorbeeld is de 'gemeenschap' van doofstomme mensen, waarvan vaak wordt beweerd dat ze hun eigen taal hebben ontwikkeld. Het beschikken over een eigen taal is uiteraard precies een van de onderscheidende kenmerken in veel theorieën van het nationalisme.
- ¹⁷ David Miller (1995: 24) argumenteert dat men geen aanspraak kan maken op het statuut van natie als er geen sprake is van een daaraan voorafgaande aanspraak op een grondgebied: 'a nation... must have a homeland'. Dat argument vinden we ook bij Hechter (2000). Maar hier wordt duidelijk de kar voor het paard gespannen, aangezien het er bij het liberaal-nationalisme precies om gaat te bepalen of de territoriale aanspraak van een groep geldig is.
- ¹⁸ Groepen kunnen uiteraard niet zuiver willekeurig bepalen wie er al dan niet toe behoort. Daarom moeten de criteria op basis waarvan men lidmaatschap verwerft objectief gedefinieerd en waargenomen kunnen worden.
- ¹⁹ Hechter (2000: 99) bespreekt de stratificatiepatronen van groepen en de mate van sociale mobiliteit als determinanten van het belang dat aan nationale identiteit zal worden gehecht. Deze achtergrondcondities verklaren deels waarom in sommige gevallen extreme groepsverschillen geen aanleiding geven tot nationalistische aanspraken, terwijl in andere gevallen latente vormen van nationalisme bij het minste opflakkeren (Hardin, 1995; Hechter, 2000).
- ²⁰ Dat is, zo meen ik, een ernstig probleem in David Millers apologie van het nationalisme. Millers aanpak kan gemakkelijk van een universalistische naar een particularistische legitimering verglijden, waarbij nog alleen die vormen van nationalisme op recht en respect kunnen rekenen die aan bepaalde identiteitsvoorwaarden voldoen (Miller, 1995).

Jurgen De Wispelaere

- ²¹ Met andere woorden: toegang tot bepaalde culturele voordelen betekent dat men ook toegang heeft tot bepaalde materiële voordelen. In de realiteit is de grens tussen culturele en materiële eisen en thema's dan ook vaak niet zo duidelijk (Barry, 1998).
- ²² Merk op hoe in deze rechtvaardiging van zelfbeschikking normatieve en pragmatische argumenten door elkaar worden gebruikt. Er wordt eerst een morele argumentatie opgebouwd voor de bescherming van het belang dat individuen zouden hebben bij nationale identiteit, die vervolgens wordt gecombineerd met het pragmatische argument dat er nood is aan een publieke ruimte om deze nationaliteit uit te drukken.
- ²³ Neem bijvoorbeeld het geval waar Vlaanderen zich van België zou afscheiden. Wat dan met de nationalistische identiteit van die mensen die zich veel meer Belg voelen dan Vlaming of Waal? De notie van nationale identificatie met een bredere groep wordt vaak buiten het debat over nationale zelfbeschikking gehouden, vooral omdat er sprake is van een zekere vooringomenheid ten voordele van culturele noties van nationale identiteit (zie het vorige deel).
- ²⁴ Een implicatie van dit standpunt is dat de kosten-batenafweging die een groep maakt ten aanzien van separatisme kan veranderen onder invloed van normatieve beperkingen, zoals bijvoorbeeld de verplichting om diegenen – binnen of buiten de groep – te compenseren die verlies lijden bij de nieuwe situatie. Voor een discussie over de kosten en baten verbonden aan secessie: zie Bartkus, 1999.
- ²⁵ Een oplossing bestaat er in deze gevallen in hun het stemrecht te ontzeggen; een heet hangijzer in de meeste westerse landen.
- ²⁶ Om te beginnen wordt onze nationale identiteit reeds sterk bepaald door internationale invloeden ('globalisering'). Bovendien is een nationale cultuur in de meeste gevallen weerbaar en dynamisch genoeg om 'externe' invloeden op te vangen en in positieve zin te kanaliseren. Gevallen waar dat niet zo is, zijn misschien ook niet de moeite van het beschermen waard; wat heb je aan een cultuur die stevige beschermingsmaatregelen nodig heeft om zelfs een minieme druk te kunnen weerstaan?
- ²⁷ Een van de problemen met de literatuur is dat er weinig discussie bestaat over wanneer precies op haar beurt de nationalistische partijdigheid moet wijken voor andere overwegingen; d.w.z. over hoe extreem situaties moeten zijn vooraleer nationalisme moet worden opgegeven ten voordele van onpartijdigheid. David Miller, bijvoorbeeld, suggereert dat nationalisme – in de betekenis waarin we het hier gebruiken – enkel voorrang moet geven aan de eisen van een 'beperkte' globale rechtvaardigheid, door hem gespecificeerd als 'the obligation to respect basic human rights world-wide; the obligation to refrain from exploiting vulnerable communities and individuals; and the obligation to provide all political communities with the opportunity

Een liberale weg naar het nationalisme?

to achieve self-determination and social justice'. (Miller, 2000: 177). Deze eisen zijn evenwel zeer uitgebreid en zouden onder de bestaande omstandigheden aanleiding moeten geven tot verregaande herverdeling van hulpbronnen.

²⁸ Pogge (1996: 472-474) geeft een interessant voorbeeld. Volgens de VN-Conventie over het Zeerecht uit 1982, wordt de oceaanbodem gezien als behorende tot het gezamenlijke erfgoed van de mensheid, wat maakt dat de winsten van de exploitatie van de bodem gedeeld moeten worden met arme landen die zelf niet in staat zijn deze hulpbronnen te ontginnen. In 1996 slaagde de Clinton-administratie er evenwel in de Conventie te laten wijzigen, zodat de winstendeling kwam te vervallen. Deze overwinning van de Amerikaanse onderhandelaars kan worden gezien als verdedigbaar in termen van nationale partijdigheid, maar ook als een treffend voorbeeld van het zich onttrekken aan zijn globale verplichtingen.

²⁹ Ik denk dat Will Kymlicka (1995) daar het meest geslaagde voorbeeld van vormt.

